

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2026, 26(1): 412-425, doi: 10.11616/asbi.1824153

Arşiv Belgeleri Işığında 19. Yüzyılda Bolu Aktaş Halvetî Dergâhı, Mustafa Safî Efendi (ö. 1263/1846) ve Oğlu Nasrullah Efendi (ö. 1312/1896)

Archival Documents on the Bolu Aktaş Halvetî Dergâh in the 19th Century, Mustafa Safî Efendi (d. 1263/1846) and His Son Nasrullah Efendi (d. 1312/1896)

Mehmet TABAKOĞLU¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 19.02.2026

Yayın Tarihi (Published): 26.03.2026

Öz: Elinizdeki çalışma, Bolu'daki Halvetî-Şabânî geleneği içinde Mustafa Safî Efendi ve oğlu Nasrullah Efendi etrafında şekillenen kurumsal sürekliliği arşiv belgeleriyle izlemektedir. HAT, A.MKT, İ.DH, HR.MKT ve MVL fonlarından tespit edilen evrak; sûr-ı hümayun vesilesiyle verilen atıyyeler, tekke ve cami tamiratlarına ayrılan ödenekler, taâmiye (yiyecek) tahsisleri ve zam talepleri, postnişîn tevcihleri ve devlet korumasına ilişkin yazışmaları ortaya koymaktadır. Bulgular, Bolu Merkez Aktaş Dergâhının 19. yüzyıl boyunca merkezle düzenli temas içinde olduğunu; padişah iradeleri ve nâzırlıklar üzerinden süreklilik kazanan mali destekler, Meclis-i Vâlâ kararları ve vilayet-sadâret hattındaki yazışmalarla kurumsal olarak güçlendiklerini göstermektedir. Böylece Bolu'da Halvetîliğin yerel dindarlığı tanzim ettiği, merkezî idareyle uyumlu bir yapıda sürdürdüğü ve şeyhlerin sosyal hayatta etkili şahsiyetler hâline geldiği belgelendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bolu, Halvetîlik, Şabânîlik, Arşiv, Surnâme.

&

Abstract: This study traces the institutional continuity formed around Mustafa Safî Efendi and his son Nasrullah Efendi within the Halvetî-Şabânî tradition in Bolu through archival documents. Documents identified in the HAT, A.MKT, İ.DH, HR.MKT, and MVL fonds reveal the gifts given on the occasion of the sûr-ı hümayun, the funds allocated for the repair of tekkes and mosques, the food allocations and wage demands, the postnişîn appointments, and the correspondence regarding state protection. The findings show that the Bolu Merkez Aktaş Dergâh maintained regular contact with the center throughout the 19th century and strengthened itself institutionally through financial support gained through sultan decrees and ministries, Meclis-i Vâlâ decisions, and correspondence between the vilayet and the sadâret. Thus, it is documented that in Bolu, Halvetiism organized local piety, continued in a structure compatible with the central administration, and that the sheikhs became influential figures in social life.

Keywords: Bolu, Halvetiism, Shabaniism, Archive, Surname.

Atıf/Cite as: Tabakoğlu, M. (2026). Arşiv Belgeleri Işığında 19. Yüzyılda Bolu Aktaş Halvetî Dergahı, Mustafa Safî Efendi (ö. 1263/1846) ve Oğlu Nasrullah Efendi (ö. 1312/1896). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 412-425. doi: 10.11616/asbi.1824153

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Tabakoğlu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, mehmettabakoglu@gmail.com

1. Giriş

Osmanlı tasavvuf tarihi, yalnızca menâkıbnâmeler ve tabakât kitaplarının verdiği bilgilerle değil, aynı zamanda devletin resmî kayıtları ve arşiv belgeleri aracılığıyla da aydınlatılabilmektedir. Bolu ve çevresi, diğer tarikatlarla birlikte özellikle Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatı için önemli bir merkez konumundadır. Bu çalışmada, Bolu merkez Aktaş Dergâhı'nın kurucusu Mustafa Safî Efendi ve oğlu Nasrullah Efendiler arşiv belgeleri ışığında incelenmektedir. Çalışmanın amacı, menâkıbnâmelerde yer alan bilgilerin arşiv kayıtlarıyla karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmesi ve bu sûfilerin devlet nezdindeki konumlarını, tekkelerinin işleyişini ve karşılaştıkları sorunları ortaya koymaktır. Çalışmanın amaçlarından bir diğeri de idari-mali örgütlenmeyi, taâmiye talepleri ve tahsisleri, tamir-inşa süreçleri, taşra idaresiyle yazışmalar vb. görünür kılmaktır. Böylece bu dergâhların yalnızca manevî birer mekân değil, aynı zamanda merkez-taşra arasında işleyen kurumsal yapılar olduğunu belge temelli biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir.

İnceleme, Sadâret Mektubî Kalemi, İrâde-i Dâhiliye, Hariciye Mektubî, Meclis-i Vâlâ ve Evkâf-ı Hümâyûn yazışmaları başta olmak üzere çok sayıda arşiv belgesine dayanmaktadır. Bu belgeler Osmanlı resmî yazışma usulleri dikkate alınarak okunmuş² ve belgelerin içeriği günümüz Türkçesine aktararak tahlil edilmiş, *Menâkıbnâme* anlatıları ve surnâme malzemesiyle karşılaştırılmıştır. Özellikle Sûr-ı Hümâyûn vesilesiyle padişah ihsanları ve Bolu'daki zâviyelere taâmiye tahsisi hakkında HAT ve devamı yazışmalar ile dergâhın tamir-inşa taleplerine ilişkin keşif/mazbata silsilesi birlikte değerlendirilmiştir. Menkıbevi rivayetlerdeki muhtemel abartılar, arşiv kayıtlarıyla tenkit süzgecinden geçirilmiştir.

Bu bilgiler, Bolu'daki Aktaş Halvetî Dergâhının maddî ihtiyaçlarının çoğu zaman Evkâf-ı Hümâyûn ve Hazine-i Hâssa destekli taâmiye ve tamir ödenekleri ile karşılandığını; şeyhlik tevcihlerinde ise yerel meclisler, “erbâb-ı vukûf”, şeriyeye ve merkez (Babîali/Meşihat) arasında çok taraflı bir karar zinciri işlediğini göstermektedir. Mustafa Safî'nin devlet nezdindeki itibarı ile vefatını takiben oğlu Nasrullah Sırrî'nin postnişin olarak tayini; taâmiye talepleri ve himaye yazışmaları bu kurumsal işleyişin somut örnekleridir. Bu doğrultuda çalışma, Bolu merkezli Halvetî-Şabânî geleneğin silsile-iktisat-idare merkezinde birlikte okunabileceğini ortaya koymaktadır.

Konuyu doğrudan ilgilendiren kaynak ve çalışmalara ilk olarak bakıldığında Mustafa Safî Efendi hakkında dervişlerinden İbrahim Hilmi (ö. 1297/1879) tarafından yazılan *Menâkıbnâme* dikkat çekmektedir. Ali Emîrî Şeriyeye 1111 numarada kayıtlı bu metin üzerinde iki çalışma yapılmıştır. İlki Serdar Uğurlu tarafından 2017 yılında yapılmış olup çalışmada çeviri metin, sadeleştirilmiş metin ve tıpkı basım bulunmaktadır. Ayrıca kitabın birinci bölümü Mustafa Safî'nin hayatı, tasavvuf anlayışı, silsilesi, halifeleri, türbesi ve Aktaş Camii hakkında geniş bilgi sunmaktadır. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017) *Menâkıbnâme*'nin ikinci neşri Mustafa Tatcı ve Yasin Şen tarafından yapılmıştır. Sadece güncellenmiş metne yer veren çalışmanın başında Safî Efendi, tarikatı ve halifeleri hakkında bilgi verilmiştir. (Halvetî, 2022) Şu ana kadar *Menâkıbnâme*'nin sadece tek bir nüshası bilinmekteyken biz bu araştırma esnasında başka bir nüsha daha tespit ettik. Eksik ve yarım bırakıldığı anlaşılan bu nüsha Yapı Kredi Kütüphanesi 271 numarada kayıtlıdır. (Diyarbakırlı Şeyh... Tercüme-i Hali, t.y.: 10) *Menâkıbnâme*'yi esas alarak yapılan diğer bir çalışma Hür Mahmut Yücer'e ait sempozyum bildirisi. (Yücer, 2012) Bedriye Reis'in “Bolu'da Halvetiliğin Temsilcileri” isimli makalesi de Mustafa Safî ve halifeleri hakkında bilgi vermektedir. (Reis, 2016) Yasin Şen tarafından Geredeli Halil ve Abdullah Efendiler hakkında yapılan çalışmalar da doğrudan bizim konumuzla ilgili kaynaklardır. (Şen, 2022b, 2022a). Çalışmamız, bu literatüre mütevazî bir katkı bir sunmayı amaçlamaktadır.

2. 19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başı İtibariyle Bolu'da Faaliyet Gösteren Tekkeler

Bolu, tarihi süreçte çok sayıda tekke ve zâviyeye ev sahipliği yapmış bir yerleşim yeridir. Bunun sebeplerinden birisi tarihte ve günümüzde coğrafi olarak önemli yolların kesişim noktasında bulunmasıdır. Konuyla ilgili birinci elden kaynaklardan biri olan İbn Battûta (ö. 770/1368-69), Bolu'dan geçerken Mudurnu, Bolu ve Gerede'de konakladığı zâviyeler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Onun

² Konuyla ilgili şu yayından istifade edilmiştir: (Türe ve Kaynar, 2017)

zorlu hava şartlarında bu zâviyeler sayesinde hayatta kaldığı anlaşılmaktadır. Sabaha kadar yapılan zikirler, yenen yemekler ve her odanın ayrı bacasının bulunduğu gibi çeşitli bilgiler veren İbn Battûta, dervişlere dua ederek yoluna devam etmiştir. (İbn Battûta Tancî, 2004:433-38) 16. yüzyıla gelindiğinde Bolu'da faaliyet gösteren zâviyelerin adları tapu tahrir defterlerinden hareketle öğrenilebilmektedir. (Taş, 2011:1515) Bu zâviyelerden bazılarının 18. yüzyılda da varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. (Aksay, 2023:271) Diğer taraftan 19. ve 20. yüzyılda Bolu'daki tekke ve zâviyelerle ilgili ilk başvuru kaynakları Salnâmeler olmaktadır. Buna göre 19. yy. sonu ile 20. yy. başında Bolu hakkında önemli bilgilere yer veren Kastamonu Vilâyet Salnâmelerinde tekke sayıları şöyle verilmiştir: 1286/1869, 1288/1871 tarihli salnâmeğe göre Bolu'da 9 (Önal, 2011:37, 78-79), 1291/1874, 1292/1875, 1293/1876, 1294/1877 tarihli salnâmelere göre 10 (Önal, 2011:162, 191, 222, 249), 1297/1880, 1298/1881, 1299/1882 tarihli salnâmelere göre 10 hankâh olduğu bilgisi aktarılmaktadır. (Önal, 2011:313, 345, 378) 1306/1889, 1310/1892 tarihli salnâmelerde Bolu'da 11 tekke (Önal, 2011:408), 1317/1900, 1321/1905 tarihli salnâmelerde 23 tekke ve zâviye bulunduğu bilgisi verilmektedir. (Önal, 2011:775, 849)

Müstakil Bolu Salnâmesi'ne bakıldığında 1920'lerde Bolu'da faaliyet gösteren 8 dergâh olduğu bilgisi mevcuttur. Ayrıca Bolu Vakıflar idaresinin bu yıl için yaptığı gelir gider tahmin raporuna göre toplam 411700 gelir, 484400 gider içerisinde tekkelerin yemek giderlerine ayrılan miktar 15000 olarak kayıtlara geçmiştir. (Birgören, 2008:272-73; Kılıç vd., 2008:401)

1921-1925 yılları arasında Bolu Salnâmelerine göre aşağıdaki dergâhların faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır:

1. Şeyh Bedreddin Zâviyesi/Dergâhı: Salnâmeğe göre bu dergâh, şehir merkezinde Karamanlı mahallesinde Hıdırlık olarak bilinen kabristan yakınındadır. 20. yy.'ın başında cehrî zikir yapılan bu Nakşibendi Tekkesinin son postnişini Şeyh Nûreddin Efendi'dir. (Birgören, 2008:275, 315)

2. Uğurlu Nâib/Abbas Paşa Tekkesi/Türbesi: Uğurlu Nâib Türbesi, 1229/1813-4'te vefat eden Bolu Sancağı Mutasarrıfı Abbas Paşa tarafından yaptırılan Nakşibendî Tekkesinin bitişiğinde bulunmaktadır. (Aksay, 2023:293; Birgören, 2008:208) Tekkeyi yenileyerek tamir ettiren Abbas Paşa olduğu için Abbas Paşa Dergâhı olarak da isimlendirilmiştir. Cehrî zikrin yapıldığı tekke Nakşibendiyye'ye bağlı olarak faaliyette bulunmuştur. Kılıç vd., 2008:402) Dergâhın bilinen postnişinleri şunlardır:

Şeyh Mehmed Efendi: 1229/1813-4'te postnişin olmuş, 1254/1838-9'da vefat etmiştir. Aslen Bolulu olan bu zat, Bursa'daki Altınoluk Dergâhı şeyhi Ali Efendi'nin halifesidir. Sultan Mahmud'un desteğiyle saraydan kendisine Yusuf Efendi adında bir zâkir verilmiştir. Kılıç vd., 2008: 402) Aşağıda bilgi verileceği üzere padişahın iki sûr-ı hümayûnuna da katılan şahsın Mehmed Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Seyyid Şeyh Mustafa Efendi: Mehmed Efendi'nin halifesidir. 1277/1861-2'de vefat etmiştir. Seyyid Şeyh Rifat Efendi: Mustafa Efendi'nin oğludur. Babasından sonra postnişin olmuş, 1279/1863-4'te vefat etmiştir. Seyyid Şeyh Hacı Hâfız Râşit Efendi: Bu zat da Mustafa Efendi'nin oğludur. Kardeşinden sonra posta geçmiş, 1297/1881-2'de vefat etmiştir. Seyyid Şeyh Hâfız Abdullah Efendi: Bu zat da Mustafa Efendi'nin oğludur. Kardeşi Râşid Efendi'nin irtihâlinde sonra postnişin olmuş, 1303/1887-8'de vefat etmiştir. Seyyid Şeyh Mustafa Efendi: Babası Abdullah Efendi'den sonra Salnâme'nin yazıldığı 1922 tarihi itibarıyla dergâhta şeyhlik görevini yürüten kişidir. (Birgören, 2008: 275; Kılıç vd., 2008:402-403)

3. Aslahaddin Dergâhı: Şehrin doğusunda Hisartepesi'nin güneyinde Aslahaddin Hazretleri tarafından 1569-1570 yıllarında yaptırılmıştır. Aslahaddin Hazretleri'nin türbesi ve Aslahaddin Camisi, günümüzde Akpınar Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca dergâhta postnişinlik yapmış olan Nakşî-Rifâî halifelerinden Saçlı Dede ve Şâbânî halifelerinden Şeyh Melek/Mülk diye bilinen Şeyh Mustafa Efendiler de bu türbede medfundur. Tekke, cehrî zikir de yapılan Nakşibendî tekkesidir. Bilinen şeyhlerinden bir diğeri Şeyh Hamdi Efendi'dir. 1922 tarihi itibarıyla dergâhın şeyhi Hüseyin Efendi'dir. (Aksay, 2023:37-38; Birgören, 2008: 276; Kılıç vd., 2008:404)

4. Gölyüzü Dergâhı: Bolu Gölyüzü Mahallesi'nde iki Halvetî dergâhı olduğu için diğerinden ayırt edilmesi için buna "Aşağı Dergâh" adı verilmiştir. Salnâmenin yazıldığı tarihlerdeki postnişîni Şeyh Hacı Hâfız Emîn Efendi'dir. (Birgören, 2008:276; Kılıç vd., 2008:404-405)
5. Gölyüzü Hisaraltı Dergâhı: Gölyüzü Mahallesi'nde 1305/1889-1890 yıllarında Muhasebeci Râsih Efendi³ vasıtasıyla halkın destekleriyle inşa edilmiş Halvetî-Şâbânî tekkesidir. 1922 tarihi itibarıyla tekkenin şeyhi Sâlih Efendi'dir. (Aksay, 2023:30; Birgören, 2008:276-277; Kılıç vd., 2008:405)
6. Akpınar Dergâhı: İlk postnişîni Şeyh Ahmed Efendi'nin sahibi olduğu arsaya cemaat tarafından inşa edilmiştir. 1922 tarihi itibarıyla postnişîni Şeyh Tâhir Efendi'dir. (Birgören 2008:277; Kılıç vd., 2008:405)
7. Öksüz Tekke/ Lala Şahin Paşa Dergâhı: Sâlnâme'nin yazıldığı tarihlerde bu tekkenin adı Öksüz Tekye veya Lala Şahin Paşa Dergâhı olarak geçmektedir. Zâviyedârı Âyan Beyzâde Hacı Hâfız Mehmed Ali Efendi olup Şeyh Ali Efendi tarafından ayin icrâ edildiği bilgisi verilmiştir. (Birgören 2008:277; Kılıç vd., 2008:406) Günümüzde bu dergâhın yerinde Beşkavaklar Mahallesi'nde Öksüz Tekke Camii bulunmaktadır.
8. Aktaş Dergâhı: Bânîsi ve ilk şeyhi Diyarbakırlı Şeyh Hacı Mustafâ Safiyyüddîn'dir. Şeyh Safiyyüddîn'in vefatıyla yerine oğlu Şeyh Hacı Nasrullâh Efendi postnişîn olmuştur. Nasrullah Efendi 1312/1896-7 tarihinde vefât edince yerine 1922 tarihi itibarıyla postnişîn olarak kardeşi İbrâhîm Edhem Efendi görev yapmıştır. (Birgören, 2008: 277; Kılıç vd., 2008:405-406) Şu hâlde bu çalışmanın konusu olan Mustafa Efendi'nin kurduğu dergâh yaklaşık bir asır boyunca faaliyetlerine devam etmiştir.

3. Mustafa Safî Efendi

Mustafa Safî, Diyarbakır doğumlu olup, babası Mes'ûdiye Medresesi müderrislerinden ve Diyarbakır Müftüsü Sâlih Efendi (öl. 1286/1820-21)'dir. Mustafa Efendi 9 yaşında hâfız olmuş, babasından *Şerh-i Akâid*'e kadar okumuş ve ilim tahsili amacıyla İstanbul'a gitmiştir. Akşehirli Ömer Efendi'den icâzet almıştır. Bir rüya üzerine Mustafa Çerkeşî (d. 1156/1743-öl. 1229/1814)'ye ⁴ (Vicdânî, 1995:218) intisap etmek niyetiyle Çerkeş'e gitmiştir. 3 senede sülûkünü tamamlamış, ailesini görmek amacıyla Diyarbakır'a gittiği zaman Mustafa Çerkeşî vefat etmiştir. Tasavvufi eğitimi 3 yıl sürdüğüne ve Çerkeşî'nin vefatı 1814 olduğuna göre Safî Efendi'nin Çerkeş'e geliş tarihi 1811 olmaktadır. Mustafa Efendi, şeyhinin vefatı üzerine Çerkeşî'nin halifelerinden Geredeli Hacı Halil Efendi'ye (1755/1786[?]-1843) intisap etmiştir. Mustafa Çerkeşî, vefatından önce Safî Efendi'ye hilafet verilmesini vasiyet ettiği halde Geredeli Hacı Halil Efendi,⁵ Mustafa Safî'ye 3 yıl sonra hilafet vermiştir. Safî Efendi, Çerkeşî'nin vefatından 3 yıl sonra hilafet aldığına göre tarihler 1817 olmalıdır. Ardından Mustafa Safî, Bolu'da bir yandan Semerkand Medresesinde zahiri ilimlerin neşriyle meşgul olmuş ve bir yandan da medresenin yakınındaki camide Halvetî-Şâbânî erkânı üzere irşada başlamıştır. Mustafa Safî, bilâhère Aktaş Dergâhını inşâ ettirmiş, 30 yıldan fazla irşad vazifesini yerine getirdikten sonra 10 Muharrem 1263/29 Aralık 1846 tarihinde vefat etmiştir. Türbesi Bolu'da Aktaş Mahallesinde bulunan Aktaş Camii bahçesindedir. (Ali Emîrî, 2014:64; Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:155; İnal, 2002:2037)

İbnü'l-Emin Mahmud, Mustafa Efendi'nin doğumunu takriben 1784 (h. 1199) olarak vermişse de (İnal, 2002:2037) 1840 tarihli Bolu Nüfus Defterindeki bilgilere göre Mustafa Efendi ve çocukları hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: "Mahalle-i Karaçayır: Hane: 2 Numara: 2 Meşâyih-i izâmdan uzunca boylu kır sakallı el-Hâcc Mustafa Efendi bin Mehmed Salih Sinn 60. Oğlu orta boylu şâbb-ı emred Mehmed Efendi

³ Kastamonu Salnâmesinde 1310/1893, 1311/1894, 1312/1895 tarihlerinde Bolu Sancağı Erkân-ı Livâ içerisinde muhasebeci olarak Hasan Râsih Efendi'nin ismi geçmektedir. (Önal, 2011:457, 507, 561)

⁴ Vassâf, Çerkeşî'nin vefat tarihini 1224/1809 olarak kaydetmiştir. (Vassâf, 2006:87) Mustafa Çerkeşî'nin hayatı, eserleri, tasavvufi şahsiyeti ve halifeleri için bkz. (Demirdaş, 2023:73-98)

⁵ 1840 yılı nüfus sayımına göre Halil Efendi Gerede'nin Seviller Mahallesi "Hane: 1 Numara: 1 Postnişîn orta boylu ak sakallı Şeyh el-Hâcc Halil Efendi bin Osman Efendi Sinn (yaş) 85 şeklinde kaydedilmiştir." Ayrıca Seviller Mahallesinde imam olarak görev yaptığı bilgisi de verilmiştir. (Süme vd., 2015:18, 107) Nüfus sayımının yapıldığı tarihten 3 yıl sonra vefat eden Halil Efendi'nin doğum tarihiyle ilgili farklı bilgiler olsa da bu hesaba göre doğum tarihi 1755 olmalıdır. Gerede tarihini yazan Ali Rıza Ünlü, Halil Efendi'nin ilk olarak Nakşibendî Tarikatına intisap ettiği bilgisini vermektedir. bkz. (Ünlü, 2000:130-131) Fakat Hür Mahmut Yücer bu bilginin doğru olmadığını ileri sürmüştür. (Yücer, 2020:474) Halil Efendi'nin hayatı için ayrıca bkz. (Şen, 2022b:16-27)

Sinn 18. Diğer oğlu şâbb-ı emred Nasrullah Efendi Sinn 14. Diğer oğlu sagir Abdullah Sinn 7.” (Süme, 2018:175) Bu bilgiler ışığında Mustafa Efendi’nin doğum tarihi 1780 olarak kabul edilebilir. 1840 tarihli nüfus sayımında yaşı 60 olarak kaydedilen ve 1846’da vefat ettiği bilinen Mustafa Efendi’nin 66 yaşında vefat ettiği netlik kazanmaktadır. Ayrıca Mustafa Efendi’nin 1846’daki vefatından sonra Bolu Meclisi tarafından şeyhlik görevine teklif için yazılan mazbatada oğlu Nasrullah Efendi’nin 21, diğer oğlu Abdullah Efendi’nin 15 yaşında oldukları bilgisi (BOA, İ.DH. 136/6998), nüfus sayımındaki bilgilerle hemen hemen örtüşmektedir. *Menâkıbnâme*’de Mustafa Efendi’nin Abdülaziz olarak yazılmış olan üçüncü oğlunun adı (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:157) nüfus defteri ve mazbataya göre Abdullah’tır. Yine bu mazbatadan anlaşıldığı kadarıyla Nasrullah ve Abdullah Efendiler, babaları Mustafa Efendi tarafından meşihat için birlikte vasiyet edilmişlerdir. Fakat şeyhlik görevi sadece Nasrullah Efendi’ye verilmiştir.

Menâkıbnâme’ye⁶ göre Safî Efendi’nin döneminde Bolu’da çok sayıda âlim bulunmasına rağmen dervişlik pek bilinmemektedir. Safî Efendi Bolu’ya gelince zâhir ulemâ ile konuşarak dergâh açmamış, Semerkand Medresesinde ilimle meşgul olmuş, aynı zamanda tarikatın usulünü ve mukâbeleyi de Semerkand Camiinde gerçekleştirmiştir. Birkaç yıl sonra Karaçayır Mahallesi’nin Aktaş bölgesinde kendisi bir dergâh ve cami inşâ ettirmiştir. Buranın arsası olan 5 dönümlük araziye, dervişlerinden Şemsi Paşa’nın kızı Hafîze Hanım kendi mülkünden hibe etmiştir. Dergâhın kurulmasından sonra ulemânın ve halkın tasavvufa olan ilgisi gitgide artmıştır. Bunda, Safî Efendi’nin zâhir ve bâtın ilimlerine sahip olmasının etkisi bulunmaktadır. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:136) Şu sözler ona aittir: “Zâhir ilim fıkıhla tahsil edilir. Ama bâtın ilmi tamamen hakkâniyet, fetânet ve ismet olmadıkça, parmak parmağa doğru gelmedikçe ve şeriatın gerekleri kemâliyle yapılmadıkça vücût bulmaz. Belki bu halle derviş, bezginliğe ve ümitsizliğe düşer ve tarikattan lezzet alamaz. Sâdık bir sâlike öyle taahhüt ederim ki Hz. Peygamber’in şeriatına dikkat ederek ve haramdan tam olarak uzak durarak dört senede maksadına ulaşır. Hatta 24 saat içinde devam üzere dört saat çalıştığı, nâfile namaz kıldığı ve oruç tuttuğu halde...”. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:142)

Bu şekilde bir tasavvuf anlayışına sahip olan Mustafa Efendi’nin hem halk hem de devlet nezdinde önemli bir yeri olduğu çeşitli kaynaklardan öğrenilebilmektedir. Şöyle ki *Menâkıbnâme*’ye göre Sultan Mahmud, sûr-ı hümayûna Osmanlı topraklarında irşâd postunda bulunan bütün şeyhleri davet etmiş,⁷ Safî Efendi sarayda diğer şeyhlerden farklı olarak resmî usûlü icrâ etmeden padişahı selamlayıp oturmuş, bu da sultanın hoşuna gitmiş, kendisine 100.000 kuruş hediye etmiş, şeyh de bu paraları fakirlere dağıtmıştır. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:185; İnal, 2002:2037) İbrahim Hilmi, sûr-ı hümayûn hakkında daha fazla bilgi vermemiştir. Yalnız, Sultan II. Mahmud’un, Mustafa Efendi’yi iki defa İstanbul’a davet ettiğini bildirmiştir. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:158)

Sûr düğün, şenlik ve merasim anlamlarına gelmekte olup bu merasimleri anlatan eserlere surnâme denmektedir. (Aynur, 2009:565-67) Tasavvuf tarihi açısından bugüne kadar pek dikkate alınmamış olan bu sûr-ı hümayûnlar vesilesiyle yazılan bazı surnâmeler, bize o dönemin şeyhleri ve tekkeleri hakkında adeta bir envanter sunmaktadır. Bolu’da faaliyet gösteren bazı şeyhlerle birlikte Mustafa Safî hakkında da surnâmelerde çok kıymetli bilgiler bulunmaktadır.

II. Mahmud dönemi sûr-i hümayûnlarına bakıldığında iki merasimle karşılaşılmaktadır. Birincisi 1834 tarihli olup Sultan II. Mahmud’un kızı Sâliha Sultan’la Tophane Müşîri Halil Rıfat Paşa’nın düğün törenleridir. İkincisi 1252/1836 yılında II. Mahmud’un kızı Mihrimâh Sultân’ın Bahr-i Sefîd Boğazı Muhâfız Ferik Mehmed Said Paşa ile yaptığı evlilik törenleri ve şehzadeleri Abdülmecid ile Abdülaziz’in sünnet şölenleridir. Surnâmelerde şeyhlerin İstanbul’da kimler tarafından misafir edildikleri, neler

⁶ *Menâkıbnâme* yazarı İbrahim Hilmi, Mustafa Safî Efendi’nin en yakın dervişlerindendir ve 16 sene hizmetlerinde bulunmuştur. Ayrıca dergâhın inşâ ve tamir işlerinden de kendisi sorumludur. Bkz. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:139)

⁷ *Menâkıbnâme*’de böyle söylenmesine rağmen bu merâsime, ulemâya nispetle sayıca fazla şeyh dâvet edilmiştir. Nitekim kendilerinin dâvet edilmeyişi nedeniyle Bursa ulemâsından bazıları tepki göstermiş, birtakım gerginlikler yaşanmıştır. Ulemâdan beş, şeyhlerden on altı kişi daha davetli listesine eklenmiş fakat neticede davete katılacaklar arasında yine bir eleme ve seçim yapılarak ulemâdan beş, şeyhlerden de beş isim belirlenmiştir. (Işık, 2014:32)

yaptıkları ve kendilerine verilen atıyyelerle ilgili malumat mevcuttur. Örneğin 1834 sûr-ı hümayûnunda Çerkeşî'nin halifelerinden Geredeli Halil Efendi, Şikk-ı Evvel-i Defterî Ali Necib Beyefendi'nin evine misafir verilmiştir. Bolu'da Abbas Paşa Tekkesi Şeyhi Mehmed Efendi, Tophane-i Âmire Nâzırı Hacı Sâib Efendi'ye misafir verilmiştir. Mustafa Safi Efendi ise Hamidiye Medresesinde kalmayı tercih etmiştir. (Arslan, 2011:185; Aynur, 1995:73-74)

Sûrnâme'ye göre Muharrem Ayının 14. Cuma günü yani 23 Mayıs 1834 tarihinde Çelebi Efendi, Geredeli Halil Efendi ve Bolu Abbas Paşa Tekkesi Şeyhi Mehmed Efendi ve diğer davetliler Ayasofya-i Kebîr Camiinde Cuma namazını kılmışlar, hırka-i saadeti ziyaret etmişler, Mehmed Efendi burada bir dua etmiş ve akabinde misafir edildikleri yerlere geçmişlerdir. (Arslan, 2011:192; Aynur, 1995:81) Yine bu Sûr-ı hümayûnun beşinci günü Çarşamba saat 7'de 3 numaralı sofrada Çelebi Efendi, Geredeli Halil Efendi, Bolu'dan Diyarbakırlı Mustafa Efendi, Bolulu Abbas Paşa Tekkesi Şeyhi Mehmed Efendi'nin de isimleri zikredilmiştir. (Arslan, 2011:247; Aynur, 1995:135) Çelebi Efendi'den sonra en başta bu isimlerin zikredilmesi, Bolu tekkelerinin devlet nezdindeki itibarına dair bir fikir vermektedir.

Sûr-ı Hümayûn vesilesiyle verilen atıyyelerin çeşitli rütbe ve makamlara göre dağıtımında ilk sırada ve en büyük meblağ turuk-ı aliyye meşâyihine toplamda 101.500 kuruş olarak kaydedilmiştir. Ayrıca davetlilere padişahın huzurunda birer pırlanta yüzük ve şeref nişanı verilmiştir. Dönüşlerinde de kendilerine elbise giydirilmiştir. Hamam harçlığı olarak isimlendirilen ve kişilere özel verilen meblağlara bakıldığında Geredeli Halil Efendi'ye atıyye-i seniyye 3000 kuruş ve 1000 adet rub'îye, Diyarbakırlı Mustafa Efendi'ye atıyye-i seniyye 1500 kuruş ve 500 adet rub'îye, Bolu Abbas Paşa Tekkesi Şeyhi Mehmed Efendi'ye atıyye-i seniyye 1500 kuruş ve 500 adet rub'îye verilmiştir. Son olarak vilayetlerine dönüşte kendilerine verilen atıyyeler Mustafa Efendi'ye 3000 ve Mehmed Efendi'ye 3000 şeklinde kaydedilmiştir. (Arslan, 2011:264-266; Aynur, 1995:153-154)

II. Mahmud tarafından gerçekleştirilen 1836 tarihli ikinci sûr-ı hümayûnu anlatan Sûrnâme'de de şeyh efendilerle ilgili dikkate değer bilgiler mevcuttur. Buna göre Geredeli Halil Efendi, sâbık Defterdâr Ali Necib Beyefendi tarafından misafir edilmiştir. Mustafa Safi Efendi, Hâriciye Nâzırı Hacı Mehmed Âkif Efendi'nin sâhilhânesinde yani yalısında misafir olmuştur. Bolu Abbas Paşa Tekkesi şeyhi Ârif Âgâh'ın müridi Mehmed Efendi, Tophâne-i Âmire Nâzırı Hacı Sâib Efendi'nin sâhilhânesinde kalmıştır. Çerkeşî-zâde Osman Efendi, Ser-etibbâ-i Hâkânî (padişahın başhekimleri) arasında bulunan bir efendinin sâhilhânesine konuk olmuştur. (Aktaş Baycar, 2006:83; Yıldız, 2022:60-61) Ayrıca şöenin 6. günü Pazartesi saat dokuzda, Dolmabahçe'deki Kasr-ı Hümayûn'a davetli olanlar arasında Geredeli Hacı Halil Efendi, Bolu Abbas Paşa Tekkesi şeyhi Mehmed Efendi, Bolu'dan Diyarbakırlı Mustafa Efendilerin isimleri tekrar zikredilmiştir. (Aktaş Baycar, 2006:142; Lebîb, 2011:129; Yıldız, 2022:67) Sûr-ı hümayûnun 8. günü Çarşamba, çeyiz alayı icrasından sonra saat sekizde gelen duâgû zevat arasında adı geçen Mustafa Efendi'nin, Darphâne-i Âmire Defterdârı Rızâ Efendi'nin çadırında ağırlandığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca burada isminin karşısına 100 kuruş yazılmıştır. (Aktaş Baycar, 2006:158; Yıldız, 2022:185)

Bazı kaynaklarda Geredeli Halil Efendi'nin⁸ padişahla aralarında çeşitli olağanüstü olaylar yaşadığı, padişahın şeyhi çeşitli şekillerde sınıdığı ve sonunda şeyhin büyüklüğü hürmetine dervişlerinden vergileri kaldırmak istediği fakat şeyhin bunu kabul etmediği gibi iddialar ortaya atılmıştır.⁹ (Şen, 2022b:68-70) Geredeli Halil Efendi'nin padişahın iki sûr-ı hümayûnuna da davetli olarak katıldığı kesin olarak bu şekilde bilindiği ve Halil Efendi'nin padişahla başka bir görüşmelerinin olduğuna dair elimizde farklı bir bilgi kaynağı bulunmadığı için şu an itibarıyla yukarıdaki abartılı anlatılara temkinli yaklaşmakta fayda

⁸ Padişahla yaşandığı ileri sürülen bu olaylar Mustafa Safi Efendi için de anlatılmıştır. (Özdemir ve Aksan, 1991: 7)

⁹ Örneğin bu son iddianın aksine hem Halil Efendi'nin hem oğlu Osman Efendi'nin vergiden muaf olduklarına dair kayıtlar mevcuttur. Bkz. (Kaşmer, 2020: 126; Şen, 2022a: 25; Şen, 2022b: 59) Ayrıca Halil Efendi'nin vefatından takriben üç yıl sonra 1846'da Gerede halkının kıtlık nedeniyle vergiden muafiyet talepleri olmuş, talebe olumlu karşılık verilerek vergiler bir süre ertelenmiştir. Bkz. (Ercivan 2022:141-42)

vardır. Sadece 1836 tarihli sûr-ı hümayûnun 7. günü, Geredeli Hacı Halil Efendi'nin padişahın huzurunda padişaha ve şehzâdelere dua ettiği bilgisi mevcuttur.¹⁰ (Aktaş Baycar, 2006:174; Lebîb, 2011:161)

1836 tarihli bu merâsimle ilgili arşiv belgesinde sırayla Çelebi Efendi Hazretlerine 25.000, Hacı Halil Efendi Hazretlerine 10.000, Çerkeşî merhûmun hulefâsından Hacı Mustafa Efendi'ye 3000, [Bolu] Abbas Paşa Tekyesi Şeyhi Mehmed Efendi'ye 3000 ... [Ara Toplam] 44.000... şeklinde liste uzayıp gitmekte¹¹ ve en son 32.000 rakamı yazılmıştır. Son kısma düşülen bir kayıta Çelebi Efendi, Hacı Halil Efendi ve Çerkeş-zâde Osman Efendi'nin daha önce verilmeyip bekletilen ihsanlarının (atiyye-i seniyye) ilgili defterden düşüldüğü, geri kalan kişilere verilecek toplam 32.000 kuruşun ise doğrudan padişahın yüksek makamına (hak-pâ-yı seniyyelerine) gönderildiği bildirilmiştir. Yani burada iki durum oluşmuştur: Belirli kişiler (Çelebi Efendi, Hacı Halil Efendi, Çerkeşîzâde Osman Efendi) için ayrılan ihsanlar önceden tevkif edilmiş yani bekletilmiş ve orada verilmiştir. Diğer davetlilere verilecek meblağ olan 32.000 kuruş ise ayrı olarak merkeze gönderilmiştir. (BOA, HAT 487/23861-A)

Belgenin devamında padişahın emirlerini günümüz Türkçesine uyarlayarak şu şekilde özetleyip aktarabiliriz: "Defterde yazıldığı şekilde belirtilen atiyye miktarları dağıtılsın. Bolu'daki ve İstanbul'daki adı geçen tekke ve zâviyelere aylık taâmiyeleri tahsis edilsin. Evkâf-ı Hümayûn Hazinesinden ödemeler yapılsın. Gereği derhal yerine getirilsin!" (BOA, HAT 487/23861)

Belgenin içeriğinde yer alan diğer bilgiler ise şöyledir: Sûr-ı hümayûn sırasında davet edilen meşâyih ve ulemâya dağıtılacak atiyye miktarları tespit edilmiştir. Atiyye listesinde Çelebi Efendi, Geredeli Hacı Halil Efendi gibi isimlerle birlikte, Bolu'da mukîm Çerkeşî merhum hulefâsından Mustafa Efendi'nin, Abbas Paşa Tekkesi şeyhi Mehmed Efendi'nin isimleri de geçmektedir. Ayrıca Evkâf-ı Hümayûn Hazinesinden [Geredeli] Hacı Halil Efendi'nin zâviyesine aylık 500 kuruş; Bolu'da Çerkeşî merhumun halifelerinden Mustafa Efendi'nin zâviyesine, Bolu'da Abbas Paşa Tekkesi Şeyhi Mehmed Efendi'nin zâviyesine aylık 150'şer kuruş taâmiye (yiyecek tahsisi) bağlanmıştır. Atiyye ve taâmiye tahsislerinin yerine getirilmesi için Evkâf-ı Hümayûn Nâzırına gerekli talimat verilmiştir. Atiyye ödemelerinin bir kısmı padişah huzurunda, bir kısmı ise Bâb-ı Âlî üzerinden yapılacaktır. Çelebi Efendi, Hacı Halil Efendi ve Çerkeşî-zâde Osman Efendi'ye¹² verilecek padişah ihsanları (atiyye-i seniyye), padişahın huzurunda bizzat takdim edilmiştir. Bu vesileyle onların duaları alınmıştır. Geri kalan diğer davetlilerin ihsanları ise deftere göre toplam 32.000 kuruş tutmakta olup, bu miktar Bâb-ı Âlî tarafından defterde belirtilen şekilde dağıtılmak üzere gönderilmiştir. Ayrıca daha önce belirtilen tekke ve zâviyelere tahsis edilen aylık maaşlar da (mahiye) yine aynı şekilde verilmiştir. Bu hususta Evkâf-ı Hümayûn Nâzırına padişah iradesi doğrultusunda gerekli bildirim yapılmıştır. (BOA, HAT 487/23861) Bu belgelerin bize verdiği bilgilere göre Mustafa Safî Efendi, merhum Çerkeşî Mustafa'nın halifelerinden olarak kaydedilmiştir. Yine kendisinden hilafet aldığı Geredeli Hacı Halil Efendi'yle birlikte saraya padişahın düğün davetlisi olarak gitmişlerdir. Bu veriler, Mustafa Efendi'nin hem devletçe tanındığını hem de resmî destek aldığını göstermektedir. Ayrıca burada sûr-i hümayûn törenlerinde bazı meşâyihın protokolde yer aldığı ve Bolu'daki bazı tekkelerin padişah desteğiyle mali yardımlar aldığını ortaya koymaktadır. Birinci sûr-ı hümayûnda olduğu bu ikinci davette de Çelebi Efendi'den sonra Bolu meşâyihî gelmekte olup, verilen atiyye miktarları bakımından da en yüksek miktarlarla kayıtlara geçmişlerdir.

Bu bilgilerden, Mustafa Efendi ve silsilesi içinde yer aldığı Geredeli Hacı Halil Efendi, Çerkeşîzade Osman Efendi ile birlikte devletin en üst tabakasıyla yakın bir ilişki içerisinde olduğu, kendisine hürmet edildiği ve maddi desteklerin diğer şeyhlerle birlikte kendisine ve tekkesine de sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu

¹⁰ Şu bilgi de surnâmelerde yer almayıp sadece tasavvuf tarihi kaynaklarından aktarılagelmiştir: Halil Efendi sarayda "Ameller niyetlere göredir." hadisine yaptığı yorumla padişahın ve ulemânın takdir ve hürmetlerine mazhar olmuştur. (Vassâf, 2006: 91; Vicdânî, 1995: 219)

¹¹ Listenin tamamı için bkz. (Işık 2014:87-90)

¹² Mustafa Çerkeşî'nin oğlu olan Osman Vehbî Efendi alim bir zat olup 1277/1860 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. Hayatı ve eserleri için bkz. (Bursalı Mehmed Tahir, 2016:283; Vassâf, 2006:87)

maddi yardımların zaman içerisinde devam ettiği hem *Menâkıbnâme*'den hem de arşiv belgelerinden öğrenilebilmektedir.

İbrahim Hilmi *Menâkıbnâme*'de, padişahın Mustafa Safî Efendi'ye 100.000 kuruş verdiğini ifade etmişti. Birinci sûr-ı hümayûn vesilesiyle bütün meşâyih verilecek toplam atıyyenin miktarı yukarıda 101.500 kuruş olarak geçmişti. İkinci sûr-ı hümayûnda da büyük bir meblağ olan 100.000 kuruşluk bir atıyyenin kimlere verileceğiyle ilgili hazine-i hümayûn başkâtibi görevlendirilmişti. (Işık, 2022:87, 93) Hem arşiv belgelerinde hem de dönemin kaynaklarında düğün münasebetiyle yapılan destek ve yardımlar bu şekilde netleşmiştir. Bu kaynaklarda Mustafa Efendi'ye tek seferde 100.000 kuruş verilmesi gibi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla *Menâkıbnâme*'de Mustafa Efendi'ye verildiği ifade edilen bu 100.000 kuruş rakamına şüpheyile yaklaşmak gerekmektedir.

Mustafa Safî Efendi ve dergâhının Abdülmecid döneminde de ilgi ve himaye odağı olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Dergâh, Mustafa Safî Efendi'nin talimatlarına uygun bir şekilde 9 ayda 60.000 kuruşa yenilenip genişletilmiştir. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:161-162) *Menâkıbnâme*'nin başka bir yerinde verdiği bilgilere göre Abdülmecid döneminde (1839-1861), Safî Efendi'nin müridlerinin artması nedeniyle İstanbul'daki dervişleri Abdülmecid Han'a durumu arz etmişler, padişah 100.000 kuruş hediye vermiş ve bu parayla dergâha yeni yapılar eklenmiştir. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:186)

Arşiv belgelerine bakıldığında Mustafa Safî Efendi Dergâhı için yapılan tamirle ilgili 08.04.1262 tarihli bir belgede Safî Efendi hakkında "Seccâde-pîrâ-yı makâm-ı irşâd olan kutb-i dâire-i dîn gavs-i merâtib-i yakîn el-Hâc Mustafa Efendi Hazretleri" ifadesi kullanılmıştır. Devamında 25 sene önce Bolu'ya irşad için geldikleri, Sarıçayır Mahallesi'nde¹³ bir parça arsa satın alarak buraya yeni bir hankâh inşâ ettikleri, kendisinden başka bânisi ve vâkîfı olmadığı, hankâhın dar olması nedeniyle mukâbele günlerinde ve halvet vakitlerinde halvete girenlerin, ziyaretçilerin ve dervişlerin çokluğundan dolayı zorluk çektikleri ifade edilmiştir. Ayrıca bu hankâhın diğer tekkelerle kıyaslanamayacak kadar irşad ve feyiz kaynağı olması nedeniyle hankâhın genişletilmesi ve tamirinin, Halife'ye hayır dualara vesile olacağı ifade edilmiştir. 20.000 kuruşa mal olacak bu genişletme ve tamir işinin, şeyhi sevindireceği de belgede geçen ifadelerdendir. (BOA, İ.DH. 120/6095) 28.09.1262 tarihli Bolu Meclisi tarafından yazılan bir yazıda 26.000 bu kadar kuruşa 9 adet hücre ve bir mutfak yapım işinin bitirildiği fakat dergâhta bulunan caminin harap olması nedeniyle yapılan inceleme neticesinde tamir için 40.000 kuruşa daha ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Memleket Meclisinden yazılan mazbata, Meclis-i Vâlâ a'zâlarından Fabrika-i Humâyûn Nâzırı Hüsnü Efendi'ye gönderilmiştir. Zikri geçen mazbata ve müzekkere Hazine-i Âmire Nâzırına iletilmiştir. Aynı yıl içerisinde yazılan başka bir belgede, dergâhın tamiri ve genişletilmesi için Evkâf-ı Humâyûn Hazinesinden 20.000 kuruş verildiği, bu sefer Bolu Meclisi tarafından yazılan ve elden takdim edilen bir kıta mazbatada, bu miktar para ile dergâha birkaç bab (oda) hücre inşa olunduğu fakat bu para ile tamir edilmesi gerekli ve önemli olan cami-i şerîf ve halvethânelerin, çilehânelerin yapımının tamamlanamadığı ve 40.000 kuruşa daha ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Neticede dergâhın, ashâb-ı kulûb ve marifet sahiplerini toplayıcı özelliği ile padişaha hayır dualara vesile olacağı ifade edilerek dergâhın tamamlanması için bu 40.000 kuruşun verilmesi uygun görülmüştür. (BOA, İ.DH. 126/6476)

Bolu Kaymakamı ve Hazine Nâzırına başlıklı diğer bir belgede yukarıdaki bilgilerin çoğu özetlendikten sonra gerekli paranın Hazine-i Âmire'den verilmesi hususu ifade edilmiştir. (BOA, A.MKT. 51/9)

Kısaca özetlemeye çalışacak olursak dergâha önceden padişah iradesiyle Evkâf-ı Hümayûn hazinesinden 20.000 kuruş verildiği ve bu parayla 9 hücre ve bir mutfak yapıldığı, ancak dergâhın bulunduğu yerdeki cami harap durumda olduğundan ayrıca halvethâne ve çilehânelere ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Yapılan keşifte, gerekli onarım ve inşaat masrafının 40.000 kuruş olduğu anlaşılmıştır. Bolu Meclisi bu durumu bir mazbata ile bildirmiş, padişaktan söz konusu meblağın ihsan edilmesini istemiş, buna dayanarak Padişahın iradesiyle, bu paranın Hazine-i Âmireden verilmesi uygun bulunmuş ve gerekli yazışmalar Bolu Kaymakamlığı ile Hazine-i Âmire Nezâreti arasında yapılmıştır. Belgede, bu onarım ve inşaatın gönül ve irfan ehli kimseler için önemli bir merkez olan dergâhın ihyası açısından faydalı olacağı,

¹³ Geçmişte ve günümüzde Bolu'da bu isimde bir mahalle adına rastlanmamıştır. Belki bir imla hatası olmuş olabilir. Benzer bir mahalle adı olarak Bolu'nun en eski mahallelerinden biri olan Karaçayır mahallesi bulunmaktadır. Bkz. (Kaya ve Bayartan, 2019)

bunun da padişaha dua edilmesini sağlayacağı belirtilmiştir. Netice itibarıyla İbrahim Hilmi'nin *Menâkıbnâme*'de dergâhın tamir ve genişletilmesiyle ilgili verdiği 9 ay ve 60.000 kuruş bilgileriyle bu arşiv belgelerinde verilen bilgiler hemen hemen örtüşmektedir.

Mustafa Efendi'nin dergâhı için devletin yaptığı bu katkı, onun yönetimle yakın ilişki içerisinde olduğuna dair başka bir veri sunmaktadır. Bu yakınlığın ve ilişkinin görülebildiği diğer bir arşiv belgesinin kayıt başlığı: "Sadârete getirilişinden dolayı tebrikini hâvî mektubun alındığına dair Bolu'daki Şeyh Mustafa Efendi'ye gönderilen şukka"dır. (BOA, A.MKT. 63/84) Bu belgenin içeriği günümüz Türkçesiyle şöyledir:

"Bolu'da Saadetli Şeyh Mustafa Efendi, Değerli ve Muhterem Efendi Hazretleri,

Samimi bağlılık ve vefanızı gösteren hitaplarınızı ve evvelce yüce Sadâret makamına tayin edilmiş olmamız sebebiyle gerek tebrik gerekse iyi dileklerinizi içeren kıymetli mektubunuzu aldım ve içeriğini öğrendim. Bu şekilde teveccüh ve iltifat göstererek tebrik ve tehye vazifesini yerine getirmiş olmanız, samimiyetinizin bir göstergesi olduğundan ayrıca memnun oldum. Dualarınızla ismimizi anmanız ve himmet buyurmanız tarafımızca şükranla karşılanmıştır. Hal ve hatırımızı sormak mahiyetinde kaleme aldığınız bu dostane mektup tarafımıza ulaşmıştır." Bu belgenin tarihine denk gelen dönemde Osmanlı sadrazamının Koca Mustafa Reşîd Paşa olduğu bilinmektedir. (Beydilli 2020:349) Dolayısıyla, belgede geçen "Sadârete getirilen" ifadesiyle muhtemelen Koca Mustafa Reşîd Paşa kastedilmiştir. Mustafa Efendi, Paşa'nın Sadrazamlık görevine başlaması münasebetiyle tebrik ve dua içeren bir mektup göndermiş, Sadrazam da Safî Efendi'ye cevaben bu mektup vesilesiyle duyduğu memnuniyeti ifade eden bir şukka göndermiştir. Görüldüğü üzere Mustafa Efendi hem padişaha hem de sadârete yakın bir şeyhtir. Bu belgedeki tarihten çok kısa bir süre sonra şeyhin vefat ettiği ve yerine kimin şeyh olacağı yine başka bir arşiv belgesinden öğrenilebilmektedir.

4. Nasrullah Efendi

Nasrullah Efendi hakkında arşiv kayıtları haricinde hemen hiçbir bilgi bulmak mümkün değildir. Safî Efendi ve kendisinden sonraki halifeleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren İbrahim Hilmi'nin, *Menâkıbnâme*'de Nasrullah Efendi hakkında malumat vermemesi ilginçtir. İncelenen belgede Mustafa Safî Efendi'nin 1263 senesi Muharremü'l-Harâmının onuncu isneyn gecesi (28 Aralık 1846 Pazartesi) vefat ettiği bildirilmiştir. Oğullarından Nasrullah Efendi'nin 21, Abdullah Efendi'nin 15 yaşında oldukları, ikisinin de edîb ve lebîb kimseler olup fıtrat-ı zâtiyye ve zekâvet-i marifetleri yönüyle meşîhata layık ve erbabı oldukları, merhum Safî Efendi'nin de bu yönde bir vasiyeti olduğu bildirilerek, dergâha tahsisli 400 kuruş taâmiye ile beraber meşîhatın Nasrullah ve Abdullah Efendilere tahsisi, merhumun ruhundan himmet ve bilcümle sâlikân ve ashâb-ı kulûbun hayır dualarını celbedeceği gerekçeleri de eklenerek Bolu Meclisi tarafından bir mazbata hazırlanmıştır. (BOA, İ.DH. 136/6998)

Devam eden yazışmada Bolu'dan gelen bu yazıya istinaden meşîhat, bazı erbâb-ı vukûfun da görüşleri alınarak merhumun büyük oğlu Nasrullah Efendi'ye verilmiştir. Merhum Safî Efendi'nin hânedânına saygının devam ettirilmesi hususu da özellikle belirtilmiştir. (BOA, İ.DH. 136/6998)

Belge yorumlanacak olursa aslında Bolu Meclisinin Mustafa Efendi'den boşalan şeyhlik makamı için iki isim önermesine karşılık bazı erbâb-ı vukûfun görüşüne göre Nasrullah Efendi tavsiye edilmiştir. Burada erbâb-ı vukûfla kastedilen topluluk şeyhler, alimler, yerel idareciler ve Nezâret yetkilileri olabilir. Yazı İ.DH. koduyla kaydedilmiş olduğu için padişahın içişleri konusundaki emir ve onaylarından sayabileceğimiz bu görevlendirme, padişahın Bolu'daki Hacı Mustafa Efendi Dergâhına vefatından sonra oğlu Nasrullah Efendi'yi 400 kuruş taâmiye ile görevlendirdiği şeklinde anlaşılabilir.

Tarih olarak Mustafa Efendi'nin henüz vefat etmediği fakat Nasrullah Efendi'nin postnişîn olarak kaydedildiği diğer bir belgeden hareketle, Safî Efendi'nin vefatından önce oğlunu Bolu'daki dergâhın şeyhi olarak görevlendirdiği yorumu yapılabilir. Bu belgeden Hacı Mustafa Efendi Hankâhı şeyhi Nasrullah Efendi'nin, dergâha yapılan yemek yardımının artırılmasına yönelik bir talebi öğrenilmektedir. Yazıda Şeyh Nasrullah Efendi'nin miskin, fukara ve garip insanlara hizmet eden ve duasıyla kendisinden istifade

edilen kimselerden olduğu vurgulanmıştır. Buna rağmen hankâhın taâmiyesinin az olduğu ifade edilmiş, artış talebi Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırına yazılmıştır. Cevâbî yazıda bu tür artışların yapılabilmesi için mahlûl-i vuku yani önceki görevli veya başka bir tahsisatın boşa çıkması şartı olduğu bildirilmiştir. Uygun bir mahlûl meydana geldiğinde, oraya ayrılacak maaş veya tahsisatın bu dergâh için kullanılmak üzere tevcih edilmesi (tahsis edilmesi) istenmiştir. Belgede ayrıca, Nasrullah Efendi'nin her bakımdan hürmete layık olduğu belirtilerek, bundan sonra tekrar tekrar yazışma yapılmasına gerek kalmaksızın uygun bir boşluk olduğunda işlem yapılması için emir verilmiştir. Yazışmanın seyrine bakıldığında Evkâf Nazırı aracılığıyla gelen talep, kaymakama iletilmiş ve işlem yapılması için kayıt altına alınmıştır. (BOA, A.MKT. 58/43)

1850 senesinde Hac yolculuğuna çıkan Nasrullah Efendi'ye verilen önemin ve gösterilen hürmetin öğrenildiği farklı bir belge "Bolu'da medfun Halvetiyye Tarikatı şeyhlerinden el-Hac Mustafa Efendi'nin oğlu ve postnişini Nasrullah Efendi ile arkadaşları Hac için Hicaz'a gittiklerinden kendilerine hürmet edilmesi" başlığıyla kaydedilmiştir. Yazının içeriğindeki hitapta "Mısır Valisi Hazretlerine Şukka-i Resmîyye" ifadesi bulunmaktadır. Belgede el-Hâc Mustafa Efendi kuddise sırrahû hazretlerinin oğlu ve dergâh-ı şerifleri postnişini zehâdetlû Şeyh Nasrullah Efendi ile yol arkadaşları merhum şeyhin dervişlerinden Hâfız Osman Efendi,¹⁴ Seyyid Ali Efendi ve Muhammed Efendi bu sene Hac için yola çıkmış olup, kendilerine hürmet ve riayet edilmesi, yol boyunca rahat ve güvenliklerinin sağlanması, hayır dualarının alınmasına özen gösterilmesi istenmiştir. (BOA, HR.MKT. 33/4) Görüldüğü üzere Nasrullah Efendi, sadece maddi yönden değil güvenlik ve huzur yönünden de devlet tarafından desteklenmiştir. Uzun ve meşakkatli hac yolculuklarında hem kendisiyle hem de diğer dervişlerle yakından alakadar olunması istenmiştir.

Aktaş Dergâhının bakım ve onarımının ardından geçen 4-5 yıllık bir zaman diliminde dergâhın fiziksel şartlarıyla ilgili bazı sorunlar peydâ olmuş ve bunlarla ilgili neler yapılması gerektiği belgelerle kayıt altına alınmıştır. 1851 yılına ait arşiv kayıtları, yapının kış aylarında biriken "kara su" nedeniyle ciddi hasara uğradığını; özellikle döşeme tahtaları, halvetler ve taşıyıcı direklerin çürüme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını belgelemektedir. Yapılan keşifler neticesinde hazırlanan 10.890 kuruşluk tamirat bütçesi, yerel makamların (mazbata) ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinin teklifiyle Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş; sonuçta Sultanın onayıyla yürürlüğe girmiştir. Belgelerde Şeyh Mustafa Efendi'nin "kutbü'l-ârifîn" sıfatıyla anılması ve yapının "âsâr-ı hayriyye-i cenâb-ı padişâhî" kapsamında değerlendirilmesi, devletin bu tür manevî merkezleri hem mimarî hem de kurumsal bir miras olarak koruma düşüncesini yansıtmaktadır. Ayrıca, küçük maliyetli bu onarımın geciktirilmesinin gelecekte daha büyük masraflara yol açacağı şeklindeki iktisadî tahmin, dönemin kamu binaları yönetimindeki akılcı ve gerçekçi yaklaşımı da göstermektedir. (BOA, MVL 328/95; BOA, İ.MVL 207/6674)

Bu yazıdan yaklaşık bir yıl kadar bir süre sonra 1268/1852'de yazılan başka bir yazıda Nasrullah Efendi'nin, dergâhın taâmiyesine zam yapılmasını istemesi ve bunun nasıl olacağıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır: Şeyh Nasrullah Efendi, Bolu'daki Mustafa Efendi Hankâhı postnişini olarak, mevcut taâmiye ödeneğine zam yapılması için resmi bir dilekçe sunmuştur. Onun dilekçesi Sadâret Mektubî Kalemine gelmiş, buradan nezâretlere havale edilerek, "leffen gönderildiği" yani ekli şekilde üst makama sunulduğu belirtilmiştir. Bu yazı bir "arz" yazısıdır, yani bir üst makama durumun sunulması ve takdirin beklenmesi için yazılmıştır. Tezkire üst yazı biçimindedir. İçeriğinde bir önceki müzekkereye cevap verilmiştir. Mevzu bahis olan şeyh için "zamm-ı taâmiye" yani ek maaş/yemek yardımı talebi, doğrudan yapılamadığı gerekçesiyle bir "mahlûl" şartına yani uygun bir boşluk oluşmasına bağlanmıştır. Yani şöyle demek istenmiştir: "Bizden istenen yardım doğrudan verilemez. Ancak mevcut kadrolarda boşluk olursa, bu şeyhe yönlendirilmek üzere yerel makama bilgi verilmiştir. Ama uygulama ve resmî yazışmalar, sadrazamlık makamının iznine bağlıdır. Bilginize sunarız." Neticede bir anlamda istek reddedilmemiş, şartlı bir şekilde kabul edilmiştir. Talebin gerekçelendirilmesinde Nasrullah Efendi'nin duası makbul bir şeyh olduğuna vurgu yapılmış, dergâhın fakirlere, miskinlere ve kimsesizlere yaptığı hizmetten bahsedilmiştir. (BOA, A.MKT.NZD. 55/14)

¹⁴ Osman Efendi, Mustafa Safî'nin halifelerinden olup İzmit'te faaliyet göstermiştir. Bkz. (Derviş İbrahim Hilmi Bey, 2017:177)

Aktaş Dergâhı ve Bolu Alpagut Köyündeki bir caminin tamiriyle ilgili başka bir yazışmanın ilk sayfasında Mustafa Efendi Dergâhı ve Alpagut'taki caminin tamiri için öncelikle 18.500 kuruş bir tahmin yapıldığı ve ardından bazı ek işler için 1486 kuruşa daha ihtiyaç hasıl olduğu bildirilmiştir. Toplamda 19.196 kuruş bir masraf çıkarılmıştır. Fazla çıkan bu giderin Lâleli Vakfının 1268 (1852) yılı masraf kalemine kaydedilmesi kararlaştırılmıştır. Meclis-i Vâlâ, bu öneriyi görüşmüş ama son karar için vekil-i mutlakın (vekalet-penahî) iradesi beklenmiştir. Belgenin ikinci sayfasında süreç özetlenmiştir. Meclis-i Vâlâ'da hazırlanıp Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinin takririne eklenmiş ve padişaha arz edilmiştir. Padişahın "şeref-sudûr" (onay) iradesi çıktıktan sonra, ilgili evrak tekrar ilgili makama iade edilmiştir. (BOA, İ..MVL 283/11139)

Nasrullah Efendi zamanında dergâhın tamiriyle ilgili 1866 tarihli arşiv belgelerine göre dergâhın harap olan bölümlerinin onarımı için Bolu Meclisi tarafından hazırlanan ihale (münâkasa) evrâkı ve ilgili mazbatalar, Hacı Nasrullah Sırrî Efendi tarafından bizzat İstanbul'a ulaştırılmıştır. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretine sunulan bu belgeler üzerine yazılan arz notlarında, tamirât işlemlerinin malî ve idarî süreçlerinin süratle tamamlanması yönünde irade beyan edilmiştir. (BOA, MVL 719/30)

Nasrullah Efendi'nin dergâhın taâmiyesinin devam ettirilmesine yönelik talebini içeren başka bir belgenin sağ üst köşesinde Mâbeyn-i Humâyûn Başvekâleti Husûsiyye yani Padişahın özel ve merkezi başbakanlık birimi ibaresi bulunmaktadır. Metnin içeriğinde Bolu'da merhum Mustafa Safiyyüddîn Efendi Dergâh-ı Şerîfine ait, eskiden beri var olan 400 kuruşluk taâmiye miktarı, dergâhın postnişini Nasrullah Sırrî Efendi tarafından talep edilmiş ve Bolu Mutasarrıflığı tarafından gerekli yazışmalar yapılarak resmi dilekçe gönderilmiştir. Bu arzuhal ve ona bağlı yazışmalar, hilafet makamından yüksek izin alındıktan sonra, Sadâret makamına gönderilmiş ve buradan da emir ve ferman verilmiştir. (BOA, İ..DH. 985/77752)

Sonuç olarak, bu konuda yapılacak işlem ve karar yetkisi padişaha aittir ve padişah emri beklenmektedir. Ayrıca, Mustafa Safî Efendi'nin vefatından sonra Nasrullah Efendi'nin şeyh olması ve 400 kuruş taâmiyenin devamıyla ilgili yukarıda bahsedilen belge düşünüldüğünde aradan geçen yaklaşık 40 yıllık süreçte taâmiye miktarının aynı kaldığı anlaşılmaktadır. Gerçi Nasrullah Efendi'nin bu 400 kuruşa zam istediği bilgisini içeren belge yine yukarıda verilmişti. Orada herhangi bir mahlul yani uygun bir boşluk ya da devir olursa bu zammın yapılacağı karara bağlanmıştı. Demek ki 1268/1852 tarihli bu zam talebinden son incelediğimiz 1303/1885 tarihli belgeye kadar taâmiye miktarı aynı kalmıştır ve bu defa Nasrullah Efendi zam değil bu miktarın devamını istemiştir.

5. Sonuç

Makale, Bolu'da 19. Yüzyılda Halvetî-Şabânî geleneğin süreklilik ve etkinlik kapasitesinden bir bölümü Menâkıbnâme, arşiv belgeleri ve surnâmelere dayanarak açıklamaktadır. Buna göre silsile ve intikal açısından Mustafa Safî ve oğlu Nasrullah Sırrî çizgisi, hilâfet ve postnişinliğin sülûk, icazet, vasiyet gibi hem manevî meşruiyet hem de mazbata, berât, meclis kararları gibi idari teyit ile kurulduğunu göstermektedir.

Yine makale, Bolu merkezli Halvetî-Şabânî çevrenin 19. yüzyılda yalnızca maneviyat merkezi değil, aynı zamanda hukukî-idarî karşılıkları olan bir kurumsal alan olarak işlediğini göstermektedir. Arşiv belgeleri üzerinden takip edilen süreçler; silsile, tevcih, taâmiye, tamir-inşa ve sûr-ı hümâyûn atıyyeleri gibi bilgileri doğru ve gerçekçi bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre dergâhların devamlılığı, yalnızca yerel himmet ve vakfiyeye değil; düzenli taâmiye tahsisleri ile gerekli tamir-inşa ödeneklerine dayanmaktadır. Keşif, mazbata, irade zinciri; Evkâf-ı Hümâyûn ve Hazîne-i Hâssa kaynaklı tahsisler, hukukî ve malî bir düzen gerektirmektedir. Bu zincir, tekke-cami yapılarının fizikî devamlılığını güvence altına almıştır.

*Menâkıbnâme'*de ayrıntısı verilmeyen sûr-ı hümâyûn konusunda ilk elden başvuru kaynağı olan surnâme ve arşiv belgeleri, II. Mahmud devri sûr-ı hümâyûnlarına katılan meşâyihin sarayla doğrudan temasını bilinir kılmaktadır. Atiyye, hediye ve nişanlar kadar, dönüşte işleyen yazışmalar; Bolu'daki Geredeli Hacı Halil, Mustafa Safî, Abbas Paşa Tekkesi şeyhi Mehmed Efendi gibi şeyhlerin tanınmışlık ve itibar düzeyini ve bu tanınmışlığın tahsis, himâye, protokol gibi idari sonuçlarını belgelemektedir.

Menâkıbnâme rivayetleri, arşiv metinleriyle karşılaştırıldığında kısmen teyit, kısmen tashih edilmiştir. Örneğin tek seferde “100.000 kuruş” atıyye anlatısı, arşiv aracılığıyla daha gerçekçi bir çerçeveye oturmuştur. Bu durum, tasavvuf tarihini yazarken rivayet-belge ve dönemin diğer kaynaklarıyla birlikte değerlendirmenin zorunluluğunu teyit etmektedir.

Netice itibarıyla bu bilgiler ve belgeler, dergâhların yalnızca zikir ve irşad mekânı değil iâşe, misafir ağırlama, yol güvenliği yazışmaları, hac seferinde hâmilik gibi hizmetler sunduğunu da göstermektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aksay, B. (2023), *18. Yüzyılın İlk Yarısında Bolu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- Aktaş Baycar, Y. (2006), *II. Mahmud'un Kızı Mihrimâh Sultan'ın Sûr-ı Hümayûnu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ali Emîrî. (2014), *Mirâtü'l-Fevâid Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid – Mukaddime – Diyarbakır Ulemâ ve Eşrâfı* (Cilt 1), (Haz.: G. Kut, M. Ögmen ve A. Demir), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Arslan, M. (Ed.). (2011), *Osmanlı Saray Düğünleri: Haşmet Sürnamesi, Melek İbrahim Sürnamesi, Nafi Sürnamesi, Müellifi Bilinmeyen Sürnameler* (Cilt 6–7), İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.
- Aynur, H. (1995), *Saliha Sultan'ın Düğününü Anlatan Surnameler (1834): İnceleme, Tenkitli Metin ve Tıpkıbasım (1. Kısım: İnceleme ve Tenkitli Metin)*, (Ed.: Ş. Tekin ve G. A. Tekin), Cambridge: Harvard University.
- Aynur, H. (2009), *Surnâme, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37, s. 565-567.
- Beydilli, K. (2020), *Mustafa Reşid Paşa, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31, s. 348-350.
- Birgören, H. (Ed.) (2008), *Bolu Vilayeti Salnâmesi Rûmî 1341 (Miladî 1925)*, Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- BOA. HAT. 487/23861-A, 29 Zilhicce 1251 (16 Nisan 1836).
- BOA. HAT. 487/23861, 29 Zilhicce 1251 (16 Nisan 1836).
- BOA. İ.DH. 120/6095, 1–2, 8 Rebülevvel 1262 (6 Mart 1846).
- BOA. İ.DH. 126/6476, 1–2, 28 Cemâziyelâhir 1262 (23 Haziran 1846).
- BOA. MKT. 51/9, 9 Şaban 1262 (2 Ağustos 1846).
- BOA. A.MKT. 63/84, 10 Safer 1263 (28 Ocak 1847).
- BOA. İ.DH. 136/6998, 1. 29 Rebülevvel 1263 (17 Mart 1847).
- BOA. A.MKT. 58/43, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846).
- BOA. HR.MKT. 33/4, 15 Zilkade 1266 (22 Eylül 1850).
- BOA. MVL. 328/95, 5 Zilkade 1267 (1 Eylül 1851).

- BOA. İ.MVL. 207/6674, 20 Zilkade 1267 (16 Eylül 1851).
- BOA. A.MKT.NZD. 55/14, 5 Şevval 1268 (23 Temmuz 1852).
- BOA. İ.MVL. 283/11139, 19 Zilkade 1269 (24 Ağustos 1853).
- BOA. MVL. 719/30, 16 Şevval 1282 (4 Mart 1866).
- BOA. İ.DH. 985/77752, 3 Rebülevvel 1303 (10 Aralık 1885).
- Bursalı Mehmed Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri* (Cilt 1), (Ed.: M. Çiçekler), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Demirdaş, Ö. (2023), *Halvetiyye Tarikatının Anadolu'daki Bir Şubesi: Çerkeşiyiye*, Ankara: Ankara Kalem Neşriyat.
- Derviş İbrahim Hilmi Bey (2017), *Menâkıbnâme-i Mustafâ Safî-i Âmedî*, (Haz.: S. Uğurlu) İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Dervîş İbrahim Hilmî Halvetî. (2022), *Bolulu Mustafa Safî Halvetî Menâkıbnâmesi*, (Haz.: M. Tatçı ve Y. Şen) İstanbul: H Yayınları.
- Diyarbakırlı Şeyh el-Hac Mustafa Safî Efendi'nin Tercüme-i Hali (t.y.), Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, No: 271.
- Doğan, M. (2005), *Bolu Eyaleti Gerede Kazası 1261 (1845) Tarih ve 3616, 3634, 3635, 3638, 3645 Numaralı Temettuat Defterleri Transkripsiyonu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Ercivan, A. (2022), *Tanzimat'tan Cumhuriyete Gerede*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Işık, M. (2014), *Siyaset ve Şenlik: 1836 Sûr-ı Hümayunu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İbn Battûta Tancî. (2004), *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (Cilt 1) (2. Baskı), (Çev.: A. S. Aykut) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnal, İ. M. K. (2002), *Son Asır Türk Şâirleri* (Cilt 4) (Ed.: İ. Baştuğ), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Kaşmer, R. (2020), 1844 Yılı Temettuat Defterleri'ne Göre Gerede'deki Din Görevlileri, *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 11, s. 119–133.
- Kaya, D. S. ve Bayartan, M. (2019), XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi, *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21, s. 161–177.
- Kılıç, N., Kayapınar, A., Kaya, B., Kılıç, F. ve Kayapınar, L. (Haz.) (2008), *Bolu Livâsı 1921-1925 Senesi Sâlnâmesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Lebîb, M. (2011), *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri* (Cilt 4-5) (Ed.: M. Arslan), İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf. (2006), *Sefîne-i Evliyâ* (Cilt 4), (Haz.: M. Akkuş ve A. Yılmaz) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Önal, G. (Haz.) (2011), *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerinde Bolu Sancağı* (Cilt 1), Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Önal, G. (Haz.) (2011), *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerinde Bolu Sancağı* (Cilt 2), Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- Özdemir, M. N. ve Aksan, Y. (1991, 15 Ağustos), Mahalle Mahalle Bolu'muz, *Bolu Üçtepe Gazetesi*, s. 7.
- Reis, B. (2016), Bolu'da Halvetiliğin Temsilcileri, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), s. 423-451.
- Sâdık Vicedânî. (1995), *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye)*, (Haz.: İ. Gündüz) İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Süme, M. (Haz.) (2018), *Bolu Nüfus Defteri*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Süme, M., Tarhan, M., Araz, T., Çalık, A. O., Yetiş, İ. ve Aksay, B. (2015), *Gerede Nüfus Defteri Cilt I – 1840 (Giriş–Metin–Dizin)* (Cilt 1), Bolu: AİBÜ Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Şen, Y. (2022a), *Geredeli Abdullah Efendi*, Gerede: Gerede Belediyesi.
- Şen, Y. (2022b), *Geredeli Aziz Hacı Halil Efendi: Hayatı, Çevresi ve Halifeleri*, Gerede: Gerede Belediyesi.
- Taş, K. Z. (2011), 16. Yüzyılda Bolu Sancağı'nda Zâviyeler ve Ulaşım Ağı, *CIEPO Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 1503-1518) (Cilt 3), İzmir: Uşak İli Kalkınma Vakfı.
- Türe, İ. ve Kaynar, S. (2017), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (4. Baskı), İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Ünlü, A. R. (2000), *Gerede Tarih ve Kültür Ansiklopedisi 1: Tarih Boyunca Gerede, Mengen, Yeniçağa, Dörtdivan*, Gerede: Adem Gerede Yayınları.
- Yıldız, Y. S. (2022), *Mihrimah Sultan'ın 1836 Yılındaki Düğününü Anlatan Anonim Sûrnâme: İnceleme ve Metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yücer, H. M. (2012), 19. Asırda Bolu Şehir Hayatında Şabanilik: Mustafa Safi Efendi ve Aktaş Dergâhı. *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 289-306) (Cilt 2), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları.
- Yücer, H. M. (2020), *Geredeli Halil Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ek-1, s. 474-475.